

Palladius: A földművelésről. Az állatgyógyászatról. Az oltásról. Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Hoffmann Zsuzsanna. Quintus Kiadó, Szeged, MMXL (sic!), 258 oldal, 3600 Ft.

A kötet fellapozásakor jelen sorok írójának egy régi film, a *Vissza a jövőbe* jutott eszébe. A kiadás éve ugyanis római számokkal található a belső címlapon, ám az a 2040-es évre utal. Eltekintve most attól a tényről, hogy a világon többféle időszámítás van használatban, minden bizonnyal sajtóhibával állunk szemben. Az olvasó azonban hiába próbál a kötetben támpontot találni a megjelenés évére, a kiadó sehol máshol nem utal a közzététel idejére. Egy *terminus post quem* kínálkozik a 44. oldal 16. jegyzetében, ahol a fordító egy 2014-ben megjelent kötetre hivatkozik. Ez arra utalhat, hogy a fordítás 2015-ben látott napvilágot, ami könnyen elképzelhető lenne (V helyett L). Az internetes böngészés valóban alátámasztja ezt a „szövegjavítást”, mindenesetre ez az apró, de bosszantó sajtóhiba megnehezíti majd a későbbi használók és hivatkozók dolgát.

A kronológiai szempontnál maradva érdemes még egy megjegyzést tenni a kötet végén található bibliográfia (251–252. o.) kapcsán, amelynek szakirodalmi része 28 tételből áll. Ebből azonban mindössze 9 keletkezett a második világháború után. A gyanútlan olvasó arra következtethetne, hogy a fordítás egy manapság kevésbé kutatott vagy nem túl magasra értékelt szerző munkáját adja közre magyarul. A helyzet azonban nem ez. Rutilius Taurus Aemilianus Palladius életéről valóban keveset tudunk. Valamikor a Kr. u. 4. század második felében és az 5. század elején élt, birtokai feküdtek Itáliában és Szardínián. Bár a korábbi kutatás – miután a korábbi szerzők (főként Columella és Gargilius Martialis) kivonatolójának, másolójának tartotta – nem értékelt magasra, az utóbbi évtizedekben mégis tapasztalható némi érdeklődés az *Opus agriculturae* iránt.¹

Frank Morgenstern például a munkaszervezet és a munkaerő kérdését vizsgálva, tanulmánya keletkezésének idejétől és helyétől nem függetlenül a rabszolga-munkaerő hatékonyságát, a késő antikvitásban az autarkia mutató jegyeket taglalta. A munkaerőre vonatkozó kérdésfelvetés gazdaságtörténeti

fontosságát aligha lehet kétségbe vonni. Palladiusnál ráadásul érdekességeket is találni: a méhsörről (*de hydromelli*, VIII. 7; 135. o.) értekezve azt írja, hogy a víz és méz keverékét egy serdülő gyermekkel kell öt órán át rázatni. A kertben a kártevők elleni védekezés egyik módját így ismerteti: „Némelyek megoldott ruházatban [övezetlenül], kibontott hajjal, mezítláb, egy menstruáló nőt vezetettnek körül a kertben, a hernyók és a többi kártevő ellen” (I. 35, 3; 30. o.). E kuriózumok mellett igen modernnek tekinthető, hogy például a kutak ásásánál az ártalmas kigözölgek miatt külön gondot fordított a munkások biztonságára (IX. 9; 140. o.).

Domenico Vera két részes tanulmányának első részében általánosságban tárgyalja a gazdasági krízis és Itália késő ókori provincializálódásának kérdéseit; majd a második részben olyan kérdésekre tér ki, mint a birtokegyesítés problémája, a parasztság és a latifundiumok viszonya, a késő antik villa funkciói, valamint a rabszolgák és *colonusok* helyzete.

Jelen recenzió szempontjából kevésbé fontos, milyen konkrét következtetésekre jutottak az egyes tanulmányok, rövid szemlézésük inkább arra a jelenségre hívja fel a figyelmet, hogy az utóbbi időben Palladius munkája bekerült a késő antikvitás és a római gazdaságtörténet kutatóinak látóterébe. A fordítás kapcsolódva e folyamathoz egy olyan szerző munkáját teszi közzé magyarul, aki a nála jóval ismertebb Cato, Varro és Columella folytatója. A fordítás megjelentetése ebben az értelemben egy jó hagyomány része. Cato és Varro munkái nagyjából immár öt évtizede olvashatók magyarul. Mindkét szerző mezőgazdasági szakmunkáját az Akadémiai Kiadó tette közzé kétnyelvű kiadásban Kun József fordításával. Columella munkája Hoffmann Zsuzsa tolmácsolásában egy jó évtizede jelent meg.² A Palladius-fordítással a latinul nem olvasó érdeklődők számára is hozzáférhetővé vált az a tudásanyag, amely az ókori agrárszakírók munkáiban hagyományozódott, és a magyar olvasó előtt immár egy, a Kr. e. 2. századtól a Kr. u. 4. századig tartó fejlődési ív bontakozhat ki a négy szerző munkáiból.

Palladius műve bizonyos értelemben kuriózum, ugyanis szerkesztési elvében eltér elődei munkáitól. Az első könyv

általános tudnivalókat tartalmaz, majd a másodiktól kezdve hónapról hónapra tárgyalja az elvégzendő munkákat. A december hónapban esedékes feladatokat előadó 13. könyvet még kettő követi: egy az állatgyógyászatról, egy pedig az oltásról. Ez utóbbi verses formában íródott, s jelen kötetbe Diószegi Szabó Pál fordításában került be. Hoffmann Zsuzsanna utal arra, hogy ez a fajta, munkanaptárszerű szerkesztés Hésiodosig vezethető vissza, közvetlen előzményét pedig Columella művének 11. könyvében találhatjuk meg. Nem említi viszont az ún. *Menologium Rusticum*okat. A *Menologium Rusticum Colotianum*³ és a mára már elveszett *Menologium Rusticum Vallense* feliraton megőrkített vallási és mezőgazdasági naptárak, amelyek hónapokra osztva tartalmazza a legfontosabb mezőgazdasági munkálatokat.⁴ A Kr. u. 1. századra datálható feliratok közül az előbbi nem csupán az adott hónapban esedékes feladatokat és a fontosabb vallási ünnepeket rögzíti, hanem minden hónapnál megadja a hónap napjainak számát, valamint órában a nappalok és éjszakák hosszúságát is. Ez utóbbi jól megfeleltethető Palladius művében az egyes hónapok végére illesztett *De horis* (A napóróról) címet viselő bejegyzésnek, amelyben a szerző közli a napóra árnyékának hosszát a nappal óráiban.

A figyelmes olvasó választ kaphat olyan kérdésekre is, mint pl. hogyan használható fel a bagoly a mezőgazdaságban vagy mire jó a hiéna bőre? A bagoly szíve a hangyák ellen véd, amennyiben pedig kiterjesztett szárnyalással kiszegszik, megóvja a kertet a jégesőtől (I. 35, 1–2; 29–30. o.). A hiéna bőre szintén szolgálhat jégeső elhárítására, de arra is használható, hogy kibéleljék vele a vetőmagot tároló edényt, ezzel ugyanis biztosítani lehet a jó termést (I. 35, 14. és 10, 3; 32. és 147. o.). Az már másik kérdés, honnan szerzett az itáliai vagy éppen szardíniai gazda hiénabőrt; vagy éppen milyen hatással járt volna a bagoly populációra, ha a tanács valóban hatásos.

Az ilyen érdekességek mellett fény derül az antik mezőgazdaság olyan sajátosságaira, amelyeket olykor hajlamosak elfeledni a későbbi korok kutatói. Palladius például részletesen kitér a trágyázás hasznára, az egyes trágyafajták használatának előnyeire. Bemutatja a földmérés gyakorlat számára is fontos árkok fajtaikat és létesítésük hasznát a talaj termővé

tétele során. Röviden összefoglalva: a római mezőgazdasági tudomány jól ismerte az intenzív művelési módszereket: trágyázás, hüvelyesek (pl. a lucerna) termesztése, a melléktermékek (pl. az olajhab) hasznosítása, a kártevők elleni védelem, a meliorizáció stb.⁵

Ezért a fordítás fellapozása nem csupán az ókor iránt érdeklődők számára

ajánlható, hanem mindazoknak is, akik nem szeretnék felületes ismeretekből kiindulva gazdaságtörténeti megállapításokat levonni. A fordítás persze nem pótolhatja az eredetit, de szélesebb olvasóközönséghez eljutva felkeltheti az érdeklődést az ókor, szűkebben az antik mezőgazdaság iránt. Hiányosságai ellenére a kötet megbízhatóan tolmácsolja

Palladius művét, amely sok szempontból kiegészíti, árnyalja az ókori mezőgazdaságról alkotott képünket.

Takács Levente

Jelen ismertetés a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

Jegyzetek

- 1 Hamblenne, P. 1980. „Réflexions sur le livre Ier de l’*Opus Agriculturae* de Palladius”: *Latomus* 39, 165–172; Morgenstern, F. 1989. „Die Auswertung des *opus agriculturae* des Palladius zu einigen Fragen der spätantiken Wirtschaftsgeschichte”: *Klio* 71, 179–192; Vera, D. 1995. „Dalla ‘Villa perfecta’ alla villa di Palladio: Sulle trasformazioni del sistema agrario in Italia fra principato e dominato”: *Athenaeum* 83, 189–211 és *Athenaeum* 83, 331–356; Fitch, J. G. 2013. „Textual Notes on Palladius’ *Opus agriculturae*”: *HSCP* 107, 385–408.
- 2 M. Porcius Cato: *A földművelésről*. Budapest, 1966; M. Terentius Varro: *A mezőgazdaságról*. Budapest, 1971; L. Iunius Moderatus Columella: *A mezőgazdaságról*. Szeged, 2005.
- 3 ILS 8745.
- 4 Vö. Broughton, A. L. 1936. „The Menologia Rustica”: *CPh* 31/4, 353–356.
- 5 Grey, C. 2007. „Revisiting the ‘Problem’ of *agri deserti* in the Late Roman Empire”: *JRA* 20, 364–367.